

КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВДА РЕЙТИНГ ДАРАЖАЛАРИ ВА МОНИТОРИНГ ТИЗИМИ

Суюнов Дилмурод Холмуродович,
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби,
"Корпоратив бошқарув назарияси ва амалиёти"кафедраси мудири,
Иқтисодиёт фанлари доктори, профессор,

Мирхидоятова Дурдона
МБА Ф -01гуруҳ,1-босқич магистранти

Аннотация

Мақолада корпоратив бошқарув тизимларида рақамлаштириш масалалари, хусусан унда рейтинг даражалари, мониторинг тизими, каби масалалар кўриб чиқилган. Сув ҳўжалиги объектларини бошқаришда рақамлаштириш ва АКТдан фойдаланишни ташкил етиш, уларнинг хавфсизлиги ва муҳофазасини таъминлаш масалалари кўриб чиқилган. каби масалалар ёритилган. Шунингдек, Корпоратив бошқарув рискларининг ички тармоқ таҳлили, Рейтинг ўтказиш учун танлаб олинган мезонлар, мулкнинг бир ерда тўпланиш даражаси, акциядорлик капитали структураси, мавжуд тизими ва корпоратив бошқарув даражаси каби омиллар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Андоза, мезон, қарор, молиявий ресурс, молиявий ва номолиявий ахборот, рейтинг, объективлик, мустақиллик, риск, шаффоф, мониторинг.

Корпоратив бошқарувда рақамлаштириш мезонлари жуда хилма-хил. Биз зарур ҳолларда компания фаолиятининг деталли таҳлилин уларга асослаш ёки корпоратив бошқарув самарадорлиги баҳосини чиқаришда муайянлаштирилиши мумкин бўлган энг умумий мезонларни ажратганимизда, санаб ўтилган мезонлар самарали корпоратив бошқарувдан қатор афзалликларни ҳада этади:

1. Стратегик қарорлар қабул қилишни такомиллаштириш.
2. Молиявий ресурслар жалб қилиш.
3. Компаниянинг давлат органлари билан алоқаларини яхшилаш.
4. Менежерларнинг акциядорлар билан алоқаларини яхшилаш.
5. Корпоратив низоларнинг олдини олиш.

Корпоратив бошқарувни баҳолашнинг мавжуд усуллари орасида компанияларда корпоратив бошқарув рейтинглари ва у ёки бу компанияда корпоратив бошқарув мониторинг тизими ажратиб кўрсатилади.

Корпоратив бошқарув таҳлилий рейтинглари молиявий ва статистика маълумотлари асосида тузилиб, экспертлар томонидан таҳлил қилинади.

Дастлабки корпоратив бошқарув сифат рейтинглари Ўзбекистонда 1999 йилда пайдо бўлгани, бу рейтинглар сони бўйича биз дунёда етакчи ўринлардин бирида эканимизга қарамай, инвесторлар ҳали улардан тўлиқ қониққани йўқ. Қоидага кўра, рейтинглар ўнтадан ўттизта, узоғи билан қирқтагача компанияларни қамраб олади, бу эса иккинчи эшелон акциялари билан ишлайдиган инвесторлар учун етарли эмас. Биринчи навбатда айнан шу инвесторлар ахборот кўмагига муҳтожлик сезади. Бундан ташқари, кўплаб

рейтинглар ёки корпоратив бошқарувнинг тор жиҳатларига йўналтирилган бўлади, ёки уларга асос сифатида кам қўлланадиган идеал модель олинган бўлади.

«РИД-Экс-перт РА» корпоратив бошқарув рейтинги тўрт гуруҳдаги кўрсаткичлар бўйича интеграл баҳолашни ифодалайди:

I. Акциядорлар ҳуқуқлари (мулкчилик ҳуқуқини амалга ошириш, жамиятни бошқаришда қатнашиш, фойдадан улуш олиш, ҳуқуқларни бузишнинг риск даражаси, акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича жамиятнинг қўшимча мажбуриятлари мавжудлиги).

II. Назорат ва бошқарув органлари фаолияти (директорлар Кенгаши ва ижроия органлари таркиби ва фаолияти, молиявий-хўжалик фаолияти устидан назорат тизими, назорат ва бошқарув органлари ўртасида ўзаро алқалар).

III. Ахборотни очиб бериш (молиявий ва номолиявий ахборотни очиш даражаси, ахборотни очиш умумий интизоми, ахборотнинг ҳамма учун бир хилда очиқлиги).

IV. Бошқа манфаатдор томонларнинг манфаатларига риоя қилиш ва корпоратив ижтимоий жавобгарлик (ижтимоий жавобгарлик ва бошқа манфаатдор гуруҳлар манфаатларини ҳисобга олиш сиёсати, меҳнат низолари, ходимлар ва маҳаллий аҳоли учун ижтимоий лойиҳалар, экология). Корпоратив бошқарув сифатига қараб рейтинг қатнашчиси бўлган

компаниялар қуйидаги рейтинг синфларидан бирига киритилиши мумкин: • *А синфи*.

А синфига корпоратив бошқарув даражаси юқори бўлган, мамлакат қонунчилиги талабларига риоя қиладиган, шунингдек, ўз амалиётида сезиларли даражада корпоратив хулқ-атвор кодексига амал қиладиган компаниялар кирититилади.

Рейтинг баҳоси бериш пайтида бу компанияларда акциядорлар ҳуқуқларини бузиш, компания Ижроия органларининг инсофсиз фаолият юритиш ва сифатсиз ахборот тақдим этиш rischi бўлмайди. Акциядорлик жамиятлари «бошқа манфаатдор шахслар»нинг манфаатларини ҳисобга олади ва корпоратив ижтимоий жавобгарлик борасида фаол сиёсат юритади. А синфидаги компаниялар корпоратив бошқарув умумий даражаси консерватив портфелли инвесторлар маблағларини жалб қилиш учун етарли ҳисобланади;

• *В синфи*.

В синфи таркибига корпоратив бошқарув даражаси қониқаррли бўлган, амалдаги қонунчилик талабларини бузмайдиган ва корпоратив хулқ-атвор кодекси асосий қоидаларини қисман бажарадиган компаниялар киради. В синфидаги компаниялар фаолияти акциядорлар ҳуқуқларини бузиш, компания ижроия органларининг инсофсиз фаолият юритиш ва сифатсиз ахборот тақдим этиш бўйича маълум бир riskлар билан боғлиқ. Ушбу рейтинг синфига мансуб акциядорлик жамиятлари ўз амалиётида «бошқа манфаатдор шахслар»нинг манфаатларини қисман ҳисобга олади. Шу билан бирга, В синфидаги компаниялар корпоратив бошқарув жами riskлари қисқа муддатли йўналтирилган инвесторларнинг маблағларини жалб қилиш учун етарли. В синфидаги компаниялар активларига ресурсларни инвестициялаш эса инвесторларга «даромадлилик-risk» оптимал нисбатини тақдим этади;

• *С синфи.*

С синфи корпоратив бошқарув даражаси паст бўлган, ўз фаолиятида у ёки бу даражада амалдаги қонунчилик талабларининг бузилиши ва корпоратив ҳуқ-атвор кодексининг асосий қоидаларига амал қилмасликка йўл қўядиган компанияларни бирлаштиради. С синфи компанияларига рейтинг баҳолари бериш давомида акциядорлар ҳуқуқларини бузиш, компания ижроия органларининг инсофсиз фаолият юритиш ва сифатсиз ахборот тақдим этиш ёки умуман ахборот бермаслик рисклари аниқланди. Рейтинг баҳоси бериш пайтда акциядорлик жамиятлари «бошқа манфаатдор шахслар»нинг манфаатларини умуман ҳисобга олмаган ва корпоратив ижтимоий жавобгарлик борасида сиёсат юритмаган. Корпоратив бошқарув даражаси паст компанияларни инвестициялаш жами рисклари анча катта;

• *Д синфи.*

Д синфига кирадиган компаниялар фаолияти корпоратив бошқарув даражасининг қониқарсизлиги билан тавсифланади. Бу компаниялар амалиётида амалдаги қонунчиликнинг асосий талаблари бузилиши, «илғор амалиёт» меъёрлари ва корпоратив ҳуқ-атворкодексининг асосий қоидалари йўқлиги аниқланди. *Д синфига* мансуб бўлган акциядорлик жамиятлари активларига инвестициялаш rischi жуда баланд. *Д синфи* таркибига кирадиган қўшимча *SD синф* корпоратив бошқарув меъёрларининг, жумладан, акциядорлар ва бошқа манфаатдор шахслар ҳуқуқларининг қўпол равишда бузилишини акс эттиради.

Корпоратив бошқарув рейтингида «РИД-Эксперт РА» консорциуми акциядорлик жамиятлари тақдим этган маълумотлардан, шунингдек, қуйидаги оммавий ахборотлардан фойдаланади:

- акциядорлик жамиятининг расмий интернет-сайти;
- рейтинг баҳоси берилган даврдан олдинги охиригича иккита чорак учун чораклик ҳисобот;
- компаниянинг йиллик ҳисоботи;
- Ўзбекистонда ФСФР ваколатли агентликлари ҳисобланган ахборот агентликларининг янгиликлар ленталари;
- бошқа ахборот манбалари, жумладан, компания вакиллари тақдимотларининг матни, хабарлар ва б.

Корпоратив бошқарув сифати бўйича бошқа бир маҳаллий рейтинг CORE-рейтинг ҳисобланади.

Корпоратив бошқарув сифати рейтинги корпоратив ҳуқуқ ва бошқарув мутахассислари ва «Blue Ribbon Panel» халқаро экспертлар гуруҳи билан биргаликда ишлаб чиқилган оригинал услубият асосида ҳисоблаб чиқилади. Рейтинг CORE-рейтинг шкаласи бўйича берилади: CORE-100 дан (энг юқори рейтинг) CORE-0 гача (банкрот корхоналар, энг паст рейтинг).

Рейтингни ҳисоб-китоб қилишда уч гуруҳдаги бошланғич маълумотлардан фойдаланилади: оммавий ахборот (очиш учун мажбурий), кўнгилли осиб бериладиган ахборот ва қимматли қоғозлар бозори таҳлилчиларининг сўров натижалари. Корхоналарни баҳолаш корпоратив бошқарувнинг ахборотни очиб бериш, акциядорлик капитали структураси, корпоратив бошқарув структураси, акциядорларнинг эълон қилинадиган ҳуқуқлари, рискларнинг йўқлиги, корпоратив муҳит каби муҳим

жиҳатлари бўйича амалга оширилади. Муайян компанияга инвестициялаш рискин баҳолашга, жумладан, эмитент компаниянинг низом ҳужжатларида «юридик мина»ларни баҳолашга алоҳида аҳамият берилади. Тўрта компаниянинг дастлабки рейтинглари 2000 йилнинг ноябрида тақдим этилган.

Услугиятга қуйидаги таомойиллар асос қилиб олинган:

■ мустақиллик. Мутахассислар баҳолашни ўз ташаббуси билан, баҳоланаётган компаниянинг хоҳиш-истаги ёки тўғридан-тўғри буюртмасига боғлиқ бўлмаган ҳолда ўтказди; компаниялар рейтингни тайёрлаш харажатларини тўламайди;

■ объективлик. Рейтингни ҳисоб-китоб қилиш услубияти субъективликни минималлаштиради. Эксперт кўриб чиқиладиган масала бўйича шахсий фикрини билдирмасдан, белгиланган далиллар мавжудлиги ёки йўқлигини қайд этади;

■ оддий миноритар акциядор учун очиқ бўлган ахборотдан фойдаланиш.

Институт рейтингга кирадиган барча компанияларнинг акциялари минимал пакетига эга бўлиб, таҳлил учун фақат оддий миноритар акциядор учун очиқ бўлган ахборотдан фойдаланади. Корпоратив бошқарув рейтингини ҳисоблаб

чиқишда бошланғич маълумотларнинг иккита гуруҳидан фойдаланилади:

1. Мажбурий тартибда очиқ бериладиган; бошқа, тартибга солувчи органлар (Ўзбекистонда ФСФР) томонидан оммавий равишда эълон қилинадиган ахборот. Акциядор, қонуний йўл билан ҳаракат қилар экан,

фақат компания томонидан оммавий равишда эълон қилинган ахборот ёки бошқа барча учун очиқ материаллар (матбуот, бозор таҳлилчиларининг шарҳлари ва б.) асосида қарор қабул қилиш имкониятига эга бўлади. Бундан келиб чиқиб, рейтингни ҳисоблаб чиқишда инвесторлар учун ёпиқ ахборот фойдаланилмайди.

2. Компаниянинг акциядор сифатида Институт номидан телефон қўнғироқлари ва ёзма сўровларга жавоблари. Амалиётнинг кўрсатишича, кичик акциялар пакетига эга бўлган акциядорлар, компания ҳақида ахборот олишга ҳаракат қилар экан, уларни ҳал қилиш вақт ва моддий харажатлар сарфлашни талаб қиладиган реал муаммоларга дуч келади. Компанияда акциядорларга нисбатан шаклланган реал муносабатни баҳолаш учун, Институт, ўзи акциядор ҳисобланган ҳолда, компанияга турли сўровлар жўнатади ва мос келувчи мониторинг юритади.

Компаниялар корпоратив бошқарувнинг турли жиҳатларини акс эттирувчи олтита кўрсаткич бўйича баҳоланади:

■ ахборотни очиш (акциядорлар сўрови бўйича ва оммавий равишда очиқ бериладиган ҳужжатлар тўлиқлиги ва муддати);

■ акциядорлик капитали структураси (контрастирующие??? гуруҳлар, мулк структураси аниқлиги ва ҳ.к.);

■ директорлар Кенгаши ва ижроия бошқарув органлари структураси (аффиляцияланганлик, мукофотлаш, йиғилишлар баённомалари ва ҳ.к.).

Компаниялар корпоратив бошқарув сифатини баҳолаш ҳар чорак амалга оширилади, рейтингга киритилган компаниялар иқтисодиётнинг асосий тармоқларига мансуб бўлиб, Россия бозори капиталлашувининг 90%дан ортиғини қамраб олади.

Кейинги маҳаллий рейтинг «ПРАЙМ-ТАСС» рейтингни ҳисобланади. «ПРАЙМ-ТАСС» таҳлилчилари томонидан ишлаб чиқилган рейтинг методологияси рейтингда

қатнашувчи компаниялар бўйича оммавий ахборотни таҳлил қилишга асосланган. Бундай ахборотнинг мавжудлиги, «ПРАЙМ-ТАСС» фикрига кўра, компания очиқлигини, демак, корпоратив

бошқарув даражасини баҳолашнинг асосий мезонларидан бири ҳисобланади.

Рейтинг ўтказиш учун танланган мезонлар корпоратив бошқарувнинг асосий рискларини баҳолайди, улар орасида мулкнинг бир ерда тўпланиш даражаси юқорилиги, акциядорлик капитали структурасининг «шаффоф» эмаслиги, компания директорлари ва менежментни мотивациялаш мавжуд тизими, шунингдек, корпоратив бошқарув даражасини белгилаб берувчи бошқа рискларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ушбу рейтинг мавжуд бошқа рейтинглардан уч жиҳатдан фарқ қилади: корхоналар рейтинг бериш учун тармоқ тамойили бўйича гуруҳланган, рейтинг бериш «ПРАЙМ-ТАСС» ўз услубияти асосида амалга оширилади ва очиқ ахборот манбаларига асосланган. Рейтингда қатнашиш саноат гуруҳлари ва корхоналарнинг ўз ихтиёри билан қиладиган иш эмас, уларни танлаш агентликнинг экспертлар кенгаши қарори бўйича амалга оширилади. Корпоратив бошқарув рискларининг ички тармоқ таҳлили саноатнинг у ёки бу тармоғини инвестициялаш учун кўриб чиқаётган инвесторларда катта қизиқиш уйғотади. Рейтинг ўтказиш учун танлаб олинган мезонлар мулкнинг бир ерда тўпланиш даражаси юқорилиги каби рискларни баҳолайди, бу компания акциядорлик капиталининг катта қисми давлатга тегишли бўлган ҳолларда сиёсий мотивлар бўйича қарор қабул қилишга ва акциядорлар ўртасида низоларга олиб келиши мумкин. Шунингдек, акциядорлик капитали структурасининг «шаффоф» эмаслиги манфаат билан битимлар тузиш rischiга олиб келиши мумкин, компания директорлари ва менежменти мотивациялаш мавжуд тизими ва корпоратив бошқарув даражасини белгилаб берувчи бошқа кўплаб омиллар ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Умуман корпоратив бошқарув рисклари беш тоифага гуруҳланган бўлиб, уларнинг ҳар бири, ўз навбатида, бир нечта кичик тоифалардан иборат. Компанияга ҳар бир кичик тоифа бўйича беш балли шкалада рейтинг берилади, ўртача қиймат ҳар бир тоифада қўйилади. Якуний рейтинг беш тоифадаги рейтинглар ўртача қиймати ҳисобланади.

Асосий мезон компаниянинг молиявий жиҳатдан «шаффофлиги» ва компаниянинг молиявий ҳисоботлари билан боғлиқ ахборотларнинг очиқ берилиши ҳисобланади. «ПРАЙМ-ТАСС» корпоратив бошқарув рейтинги методологиясининг иккинчи мезони акциядорлик капитали структурасига ва компания акциялари бозорига тааллуқли. Методологиянинг учинчи мезони компанияда корпоратив бошқарув рисклари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини таҳлил қилади ва баҳолайди. Методологиянинг тўртинчи мезони компания менежменти ва директорлар Кенгаши фаолиятини баҳолайди. Корпоратив бошқарув рейтинги методологиясининг охирги мезони – ахборот очиқлиги ва корпоратив бошқарув соҳасидаги ташаббуслар ҳисобланади.

Энг тарқалган хорижий рейтинглар орасида Standard & Poor's корпоратив бошқарув рейтингини алоҳида кўрсатиш мумкин.

Standard & Poor's халқаро компанияси корпоратив бошқарув рейтинглари методологиясини ишлаб чиқишга 1998 йилнинг бошларида киришган. Синов лойиҳалари давомида методологияни синаб кўришдан сўнг Standard&Poor's ихтисослашган корпоратив бошқарув рейтинглар хизматини ташкил қилиш ҳақида қарор қабул қилди ва

2000 йилдан бошлаб корпоратив бошқарув соҳасида рейтинг хизматлари кўрсата бошлади. Ҳозирги пайтда Standard & Poor's компаниялар даражасида ҳам, алоҳида мамлакатлар даражасида ҳам корпоратив бошқарувни баҳолаш концепциясини тақдим этмоқда. Standard & Poor's фойдаланаётган ёндашувда вазиятни молиявий манфаатдор шахслар – акциядорлар ва кредиторлар нуқтаи назардан кўриб чиқиш кўзда тутилган.

Standard & Poor's таҳлилчилар гуруҳи компанияларда ўзига хос интервью олишни ўтказди, бунинг асосида тузиладиган муфассал ҳисоботда таҳлилнинг асосий элементлари баён қилинади, у корпоратив бошқарув умумий рейтингини, шунингдек, ҳисоботнинг учинчи бўлимида келтирилган тўртта таркибий қисмнинг ҳар бири бўйича алоҳида баллни ўз ичига олади.

Алоҳида баҳолар (балл) асосланган мантиқий мулоҳазаларнинг ривожланиши таҳлилчи томонидан берилган рейтинг ҳақидаги ҳисоботда баён қилинади. Ҳисобот структураси қуйидаги кўринишга эга бўлади:

1. Хулосаларнинг қисқача баёни. Бу ерда қисқача асослаган ҳолда компаниянинг корпоратив бошқарув умумий рейтингини, шунингдек, алоҳида таркибий қисмларни баҳолашнинг асосий қоидалари қисқача баёни келтирилади; шу ернинг ўзида ҳар бир таркибий қисм бўйича аниқланган асосий кучли ва кучсиз томонлар аниқланади.

2. Компания бўйича маълумотнома: ишлаб чиқариш фаолияти, молиявий ҳолати, менежменти ва мулк структураси ҳақида асосий ахборот.

3. Методологик қисм: балл ва қуйидаги таркибий қисмлар таҳлили:

- ❑ мулк структураси ва ташқи таъсир;
- ❑ акциядорлар ҳуқуқлари, молиявий манфаатдор шахслар билан муносабатлар;
- ❑ «шаффофлик», ахборотни очиш ва аудит;

❑ директорлар Кенгаши структураси ва самарадорлиги.

Корпоратив бошқарув рейтинг даражалари (КБР) шкала бўйича КБР -1 дан (энг паст баҳо) КБР -10 гача (энг юқори баҳо) берилади.

КБР -10 ёки 9. Корпоратив бошқарув амалиёти ва жараёнлар жуда кучли компания. Бу тоифадаги компаниялар КБР таҳлилнинг айрим асосий соҳаларида кучсиз томонларнинг кичик миқдорда мавжудлигидан далолат беради.

КБР -8 ёки 7. Компания кучли жараёнлар ва корпоратив бошқарув амалиётига эга. Бу тоифадаги КБР олган компаниялар таҳлилнинг маълум бир асосий соҳаларида айрим кучсиз томонларга эга.

КБР -6 ёки 5. Ўртача жараёнлар ва корпоратив бошқарув амалиётини намойиш қилади. Компаниялар таҳлилнинг бир нечта асосий соҳаларида айрим кучсиз томонларга эга.

КБР -4 ёки 3. Корпоратив бошқарув амалиёти ва жараёнлари кучсиз компания таҳлилнинг қатор соҳаларида жиддий кучсиз томонларга эга.

КБР -2 ёки 1. Корпоратив бошқарув амалиёти ва жараёнлар жуда кучсиз, таҳлилнинг аксарият соҳаларида катта миқдорда кучсиз томонларга эга бўлган компанияларга берилади.

Корпоратив бошқарув мониторинг тизимининг асосий фарқи шундаки, мониторинг мақсади корхоналарни корпоратив бошқарув даражаси бўйича рангларга ажратиш ва уларни оммавий

дифференциациялашдан иборат эмас. Мониторинг ҳар бир компанияда жорий қилинган корпоратив бошқарув андозаларига амал қилиниши ва ижро этилишини кузатиб боришни кўзда тутди.

Хулоса сифатида таъкидлашимиз жоизки ҳозирги пайтда жаҳон миқёсида маълум бўлган мониторинг тизимлари иккита орган: инвестицион ва молиявий таҳлилчилар Гильдияси (ИМТГ) ва саноатчилар ва тадбиркорлар иттифоқи (СТИ) томонидан амалга оширилмоқда. Иккала тизим Германияда ва бошқа мамлакатларда компаниялардаги корпоратив бошқарувни таҳлил қилиш учун кенг фойдаланиладиган German Corporate Governance Scorecard услубиятига асосланади. Шунингдек, Тасдиқланган мезонлар ва гуруҳлар тизимига мувофиқ тузилган анкета компанияларга юборилади ёки компаниялар анкетани мустақил равишда қўмитанинг интернет-сайтидан юклаб олиш имконияти мавжуд. Бугунги кунда мамлакатимизда ҳам ушбу тизимларнинг йўлга қўйилиши иш унумдорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга.

REFERENCES

1. Суюнов Д. Х. Корпоратив бошқарув механизми: муаммо ва ечимлар. Монография //Т.: Академия. – 2007. – Т. 200.
2. Суюнов, Д., and Элмурод Абдусатторович Хошимов. "Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг методологик жиҳатлари." *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар* илмий электрон журнали 2 (2018).
3. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – С. 2321-6247.
4. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – С. 2321-6247.
5. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. Digitalization of the economy: concepts, problems and implementation strategy //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 12. – С. 209-218.
6. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. State regulation of the digital transformation of the economy //American Journal of Business Management, Economics and Banking. – 2023. – Т. 9. – С. 145-150.
7. Суюнов Д. Х. Бизнес муҳитнинг ривожланишига корпоратив бошқарув механизмини жорий этишни такомиллаштириш. и. ф. д. дисс //И. ф. д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – 2008. – Т. 261.
8. Olimovich A. K., Butabaev M., Kh S. D. PROJECT MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF STRATEGIC COMPANY MANAGEMENT //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 7. – С. 40-44.
9. Суюнов Д., Хошимов Э. Замонавий шароитларда Ўзбекистонда корпоратив бошқарув тизими ривожланишининг асосий йўналишлари //Экономика и инновационные технологии. – 2019. – №. 4. – С. 197-210.
10. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. STATE REGULATION OF THE DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY //American Journal of Business Management, Economics and Banking. – 2023. – Т. 9. – С. 145-150.

11. Suyunov D. K. Scientific Foundation For Implementation Of The Compliance Control System At Corporate Enterprises //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 138-145.
12. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. State Regulation of the Digital Transformation of the Economy //American Journal of Business Management, Economics and Banking. – 2023. – Т. 9. – С. 145-150.
13. Суюнов Д., Хошимов Э. Замодавий шароитларда Ўзбекистонда корпоратив бошқарув тизими ривожланишининг асосий йўналишлари //Экономика и инновационные технологии. – 2019. – №. 4. – С. 197-210.
14. Suyunov D. K. Scientific Foundation For Implementation Of The Compliance Control System At Corporate Enterprises //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 138-145.
15. Suyunov D. X., Xoshimov E. A. The main directions of development of the corporate governance system in Uzbekistan in modern conditions //Economics and Innovative Technologies. – 2019. – Т. 2019. – №. 4. – С. 11.
16. Suyunov D., Kenjabaev A. Achievements And Problems in Further Development of The Digital Economy in UzbekistanScientific Considerations //Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 38-45.
17. Suyunov D., Kenjabaev A. Achievements And Problems in Further Development of The Digital Economy in UzbekistanScientific Considerations //Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 38-45.
18. Suyunov D. K. Scientific Foundation For Implementation Of The Compliance Control System At Corporate Enterprises //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 138-145.
19. Suyunov D. X., Xoshimov E. A. The main directions of development of the corporate governance system in Uzbekistan in modern conditions //Economics and Innovative Technologies. – 2019. – Т. 2019. – №. 4. – С. 11.
20. Suyunov D., Kenjabaev A. Achievements And Problems in Further Development of The Digital Economy in UzbekistanScientific Considerations //Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 38-45.
21. Suyunov D., Kenjabaev A. Scientific Approaches to The Analysis of the Experience of Foreign Countries on the Development of Entrepreneurship in The Service Field //Wire Insights: Journal of Innovation Insights. – 2023. – Т. 1. – №. 5. – С. 1-7.
22. Suyunov D., Kenjabaev A. Achievements And Problems in Further Development of The Digital Economy in UzbekistanScientific Considerations //Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 38-45.
23. AM Miralimovich, SD Kholmurodovich, AB Batirovich //Prospects for the development of the green economy based on investment projects in cooperation with developed countries estern European Journal of Modern Experiments and ..., 2023
24. Kholmurodovich S. D., Batirovich P. D. A. B. Green Economy and Ways of its Development in Uzbekistan //Genius Repository. – 2023. – Т. 24. – С. 7-15.
25. Суюнов Д. Х., Саттаров Х. Ф. Анализ особенностей управления инвестиционными проектами в нефтегазовой отрасли //образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 25. – №. 2. – С. 156-161.